

omlás után is lesz egy menedéke: Németország. Sőt a pénzügyi összeomlás egyszerűen megszünteti, mert lehetetlenné teszi azt az ellentállást, amit az entente a Németországgal való egysüléssel szemben tanusít.

Kire számíthatunk azonban mi?

Hol az az ország, amelyhez az agyongyötört, halálrasedzett, gazdasági fejlődésében talán egy emberöltőre megakasztott Magyarország menekülhet? Csak a magunk erejével törhetjük meg a fekete hullám erejét. Azt a valutatragédiát, amely már szinte tovább jutott annál, mint-hogy a határainkat fenyegeti, csakis a magyar ipar és a „magyar“ kereskedelem talpraállásával lehet elhárítani.

Jó példát mutatott erre nekünk Németország. A „győzők“ minden gazdasági politikája azon alapult, hogy mit és mennyit tudnak elvenni Németországtól. A németeknek azonban éppen úgy nincsen fölöslegük, mint nekünk. Valutájuk tehát rohamosan zuhant Zürichben. Ez a nagy és gyors áresés gondolkozóba ejtette az uzsorásállamokat is, úgy hogy most már ők kapkodnak fűhöz-fához a márka árfolyamának följavítása érdekében. Az entente-nak az az akciója ki fogja kényszeríteni a békeszerződések revízióját. Ez a valószínű revízió akasztja majd meg a magyar korona tragédiáját is.

Eötvös a kisebbségekről.

Az idén mult ötven esztendeje, hogy báró Eötvös József örök pihenőre tért az ercsi-i sirba; műveit, alkotásait tehát ezen félszázad történelmi távlatából szemlélhetjük. S arra a nyugalomra, amelyet ekkora távlat ad, különösen akkor van szükségünk, mikor azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogyan képzelte el Eötvös a nemzetiségeknek, vagy — ahogy ma neveznek — a kisebbségeknek az egységes ausztriai császárságban való elhelyezkedését.

A nemzetiségi kérdést először 1850-ben az ausztriai nemzetiségek egyenjogusításáról 1850-ben s a XIX. század uralkodó eszméiről 1851-ben — amott mint publicista, emitt mint államférfi — vette bírálatal alá; tehát oly időben, mikor az osztrák kormány Magyarország történelmi jogaival a nemzetiségek egyenjogusításának elvét állította szembe.

Hogy Ausztria egységes maradjon, vagy a nemzetiségek egyenjogusításáról, vagy az 1849 március 4-én megadott alkotmányosságról kellett volna lemondania. Ott tehát a nemzetiségek egyenjoguságának behozatala föltétlenül abszolutizmussal fenyegetett. Eötvös szerint az 1848. évi mozgalom Ausztriában is, Magyarországon is nemzetiségi volt. A délszláv sajtó elégszer megmondta, hogy ha választania kell alkotmányos szabadság és nemzetiség közt, ezt az utóbbit választja. Magyarországon már választott, de Ausztriában sem okozott izgalmat, hogy a március 4-iki alkotmány életbeléptetésével egyáltalán nem siettek. Amik a nemességre nézve a rendi előtételek voltak, azok voltak a népre nézve a nemzetiségi elvek. Mást nem lehetett tőlük várni, mint az arisztokráciák történetétől. Ahogy tehát 1660-ban a dánok, 1804-ben a franciák helyreállították a nemzeti törekvéseknek kedvező abszolutizmust, Eötvös szerint a nemzetiségek egyenjogusításának elve Ausztriában is önkényes uralomra fog vezetni.

Ha Magyarországot — ugymond — a forradalom megbosszulása végett, történelmi jogainak elkobzásával, a nemzetiségek szerint osztják tartományokra, akkor ugyanazon elv szerint kell fölosztaniok Ausztriát is; pl. Tirolt, a történelmi jogok mellőzésével, kétfelé szakítaniok. Ha pedig a nyelvet vennék a felosztás alapjául, a határokat a statisztikai adatok mó-

dosulásához képest minduntalan változtatni kellene. Mivel azonban az egyenjoguság elve kizárja az egyes nemzetiségek felsőbbségét, minden nemzetiség elégedetlenkednék, mely hivatást érez magában a vezetésre. Ausztriában a történelmi jogot semmiféle más alapelv nem pótolhatja; a nemzetiségi egyenjogusítás pedig előbb-utóbb a monarchia felbomlására vezetne.

A legtökéletesebb gépezet is csak a mozgató erő következtében felelhet meg céljainak. Az államnak ez a mozgató ereje: *a nép érzülete*. Lehet a monarchiát egységes államnak nyilvánítani; lehet neki olyan alkotmányt adni, mely központosítás tekintetében a franciát is felülmulja; a közigazgatás megkönnyítése végett vonalakkal és szögekkel az egész területet egyenlő részekre lehet osztani; de harmincötmillió lakosát a *haza* fogalmában egyesíteni, *osztrák hazafiságot* teremteni nem lehet. Mert a hazafiság nem központi főpénztár, hogy az egyik helyről a másikra vihessék át. Megsemmisíthetik azt a hazafiságot, amelyet nem akarnak; de nem varázsolhatják elő azt, amelyet akarnak. A keresztény felekezetek a nemzetiségeknél közelebb állnak egymáshoz, — még sem lehet őket egyesíteni. Harmincötmillió ember ugyan nem élhet egy államban *közszellem* nélkül; de ez a közszellem nem az *egységes Ausztria*, hanem az *egyes nemzetiségek* szeretete lesz. Egy állam sem állhat fenn, amelyben a nemzeti érzést jóformán semmibe sem veszik.

Eötvös egységes államot akart, az adott nehéz viszonyok közt, egységes alkotmánnyal, közös országgyűléssel, közös minisztériummal; azonban egyeztetni kívánta a monarchia egyes részeinek történelmi jogon alapuló nemzeti vágyait az egység követelményeivel s az egyes nemzetiségeknek a nyelv különbségén alapuló kívánságait az egyes részek történelmi jogával s a monarchia egységével. Például olyanképen, hogy a neki fentartott ügyekben minden tartomány országgyűlése és felelős kormánya önállóan intézkednék.

Egyik nagyon elterjedt röpiratában (Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs) még kilenc esztendő múlva is — 1859-ben — azt hirdette, hogy Ausztria csak úgy biztosíthatja egységét és hatalmát,

ha előmozdítja az egyes nemzetiségek természetes fejlődését; de történelmi jogon alakult államai közül, Magyarországot is odaértve, egyiket sem részesíti nagyobb kedvezésben, mint a másikat. Az olasz háború tanulságai után már Ausztria és Magyarország dualizmusát akarta ugyan, de az 1847. évi alapon.

Tíz esztendei politikai működésére a nemzet elégtelenséggel gondolt; de így gondolt egy másik nagy emberének, Boeckaynak szintén tíz esztendő működésére is. Mind a kettőt a németpárt fejének mondta, mert mikor csak romokat láttak itthon s mindent elnyeléssel fenyegető hatalmi törekvéseket odakünn: kisebb veszedelemnek tartották a Habsburgok egységre-törekvését, mint hazájuk végső pusztulását. Csak valódi nagyhatalom legyen monarchiájuk s mellé alkotmányos, mely a részek önkormányzatát tiszteli. Boeckay mint prágai tanácsos, Eötvös mint publicista, a császárt komoly politikai bírálattal, jóakaró javaslatokkal akarták megszabadítani végzetes tévedéseitől. Rettenetes lelki küzdelmen kellett átmennie Boeckaynak, hogy a szabad Erdély zászlós urából, — és Eötvösnek, hogy „forradalmi“ miniszterből a császár politikájának ilyen Mentora legyen; de gondolatvilágukban még óriásibb válságot okozhatott, mikor belátták, hogy — tévedéseket ostromozva — önmaguk is tévedtek s nemzetük és a közszabadság ügyét ilyen módon sem szolgálhatják.

Az átmenet egyiknél sem rögtönös. Mind a ketten beérnék a nádorságnak s vele a rendi alkotmányok helyreállításával, csak hogy alkothassanak, tehessenek már valamit hazájuk és a keresztény műveltség érdekében. Boeckayt már 1604-ben a XXII. törvények önkényes beszurása, Eötvöst 1861-ben a februáriusi pártens vezette rá, hogy a kérdés egyetlen megoldása mégis csak a magyar állam kiépítése. Boeckay karddal, Eötvös tollal a kezében hirdette, hogy fenn kell tartani az ország önállóságát; de a Básták és Haynauk kísértetének elriasztására a nagyhatalmi állást az örökös tartományok és hazájok kiegyezésével akarták biztosítani, a kisebbségek elégtelenségét pedig a belső egyetértés helyreállításával eloszlatni. Boeckay eszköze ehhez a felekezetek, Eötvösé a nemzetiségek megnyugtatója volt. Amaz a bécsi békében, emez az új népoktatási és nemzetiségi törvényben kísérelte meg a feladat megoldását.

Ahogy a nemzetiségi kérdéssel 1865-ben írt füzetében Eötvös megjósolta, a feladat téves megoldása veszélyezteti az országot; de — ha sikerül — szabadságának legnagyobb biztosítéka lehet. Azokat a tanulságokat, melyekre korábban Ausztria nemzetiségi viszonyainak tanulmányozása közben jutott, már az 1861. augusztus 1-én tartott országgyűlésen benyújtott törvényjavaslatában a magyar állam eszméjének javára igyekezett értékesíteni. Megmondta ekkor, hogy „a nemzetiség kérdése nem egyik-másik külön nemzetiségnek, hanem e hon minden polgárának, az egész nemzetnek közös ügye; azért nem a magyar, szerb, román, vagy szláv nemzetiség külön kívánatainak támogatásával, hanem csak úgy intézzük el véglegesen, ha a hon közös érdekeit tartjuk szem előtt.“ Előtte a középkornak az a hatalmas Magyarországa lebegett, amelynek tiszta fogalma volt az állam egységéről s a korona feloszthatatlan hatalmáról; de nemzetiségi tekintetben egységre sohasem törekedett.

Saját nemzetiségéért lelkesedve — Eötvös szerint — sohasem felejtette el, hogy mások ép oly melegen éreznek; és céljául sohasem tűzte ki *egynek* felsőbbségét, vagy elnyomását. Szerinte a nemzetiségi kérdésben most is ez volna a kiindulás helyes pontja; de a következes megmutatták, hogy Pesty Frigyes,

a történetkutató publicista, ki szigorúságra kérte őt, jobban ismerte ennek a kérdésnek történetét.

Egyik tanulmányában (1868) önmaga iránt való mostoha váddal vádolta a nemzetet, mely a magyar *nemzeti* állam megalkotására nemcsak nem gondolt, hanem a magyarsággal szemben mindenképen dédelgette a nemzetiségeket s önmaga iránt mostoha volt. Hiszen pl. 1608-ban (XIII. t.-c.) és 1655-ben (XXXIV. t.-c.) törvényeket kellett hozni, hogy a magyar hasonló jogokat élvezhessen, mint a más nemzetiségek. De Eötvös úgy találta, hogy a magyar nemesek csak 1848-ban *valamennyi* kiváltságukról lemondva lettek igazságosak minden osztály és minden nemzetiség iránt s így mines miért elkeseredniök, hogy ezek nem lettek azonnal igazságosak irányukban. „Természetes — ugymond —, hogy a küzdelem emléke tovább tart s keserűbb azoknál, kik annak sebhelyeit viselik.“ Ugy hitte, nem fondorlat és egyéni izgatás, hanem történelmi szükséglet vetette fölszínre a nemzetiségi kérdést, melyet az egyéni szabadság kiterjesztésével s alkotmányos önállásunk fentartásával, véglegesen pedig csak a nemzetiségi egyenjogúság gyakorlati végrehajtásával lehet megoldani. Ez pedig megtörténhetik, ha becsületesen végrehajtják az 1848. évi törvényeket s ha közigazgatásuk szervezetében az önkormányzat elvéhez ragaszkodnak. A *népnek* olyan áldozatot kell hoznia, mint amelyet 1848-ban a nemesség hozott, mikor kiváltságait feláldozta, mert hazája javát, szabadságát így biztosíthatta leginkább.

Eötvös a szívhez szólt s nemzetére nem riadt olyan kiméletlenül, mint negyedszázaddal előbb Széchenyi és Wesselényi, kik közül az elsőt ugyanakkor nevezték a legnagyobb magyarnak, mikor indulattól reszkette intette a népet, hogy ne hibázzon a nemzetiség kérdésében. A nemzet azonban éppen az ő mérsékletöket találta tulzottnak s nemcsak állami, hanem nemzeti egységre is törekedett. De hiszen mindhárman úgy voltak meggyőződve s legutóbb éppen Eötvös hirdette, hogy a szabadság eszméje Magyarországon a magyarsággal van összekötve s ennek csak szabadságra van szüksége, hogy a nemzetiségek élén vezető helyét elfoglalja. Azért kereste a nemzetiségi kérdés megoldását is a szabadságban.

A szabadságot, mint hitte, visszahozta az 1867. évi kiegyezés, amely egészben véve az 1848. évi törvényeken alapult; minek élő jelensége volt Eötvös, ki az 1848. évi miniszterium tagjai közül egyedül vehetett részt az 1867. évi kormányban, még pedig ezuttal is a vallás- és közoktatásügyeket vezetve. Módszere egészben véve a régi maradt; először jó népoktatási és másodsor jó nemzetiségi törvényt akart adni, vagyis ezt amazzal kívánta bevezetni. A meghozott törvényeket a király 1868. december 4-én és 5-én szentesítette.

Aki a nemzetiségekről szóló 1868. évi XLIV. törvényeknek csak bevezetését is olvassa, első pillantásra észreveszi, hogy az nem felel meg egészen Eötvös irodalmi művei szellemének és sokkal erősebben hirdeti a magyar nemzet politikai egységét, mint azt javaslataiban és műveiben Eötvös maga tette. Azonban megnyugodott benne, mert — ahogy mondotta — a nemzetiségi mozgalmat csak a szabadságra támaszkodva lehet megszüntetni. „És nincs ékesszólás, nincs hatalom — ugymond —, mely minket arra bírjon, hogy a szabad versenynek, a szabadságnak teréről ismét a privilegium sáncái közé vonuljunk.“

Gyönyörű szavait akkor az egész Ház yihárosan megtapsolta; de pár évvel azután sokan visszaemlékeztek Deák szavaira, hogy „jaj annak a törvényhozónak, ki oly ideális törvényeket alkot, melyeket az

emberi élet naponkint s a tapasztalás minden órán meghazudtol." A magyarok az ő engedékenységének tulajdonították, hogy a nemzetiségiek 80%-a még fél-század múlva sem beszélt magyarul: ezek pedig őt vádolták, hogy erőszakosan magyarosított. Akármi-ben volt a hiba, Eötvös már javaslatai tárgyalásakor megmondta, hogy a parlament csak a jelen számára alkot törvényt s módosíthatja azt abban a percben, amelyikben a körülmények megengedik. S valóban senki sem kisebbítheti Eötvöst amiatt, hogy mikor gondolatainak világában léptei nyomán mindenütt virágok fakadtak, zordon tájakon lehelletére csak jégvirágok képződtek.

Márki Sándor.

ANYÁNK.

*Bársony ott a szőnyegek lelke
A vén falak tisztje mosoly
Megértően kondulva szól
Vén órákból idők leteltje,
Mikor öled gyermekneveltje
Ismét Feléd zarándokol.*

*Te vársz. Kifáradt lépteinknek
Szent kariatid pihenőt intnek
S ha elég volt minden a jóból
Anyásan a szívünkön csóko!
Egy bucsuzó drága tekintet —
— Te zárod le a szemünket.*

Ajtay Miklós.

Toroczkai-Wigand Ede.

Vajudik a magyar jövő. A sötét bizonytalanság, mié mehe rejt, hatalmas tehetségű, erős nemzeti érzésű férfiakat kíván, hogy céltudatos, kemény munkával vezéreljék a megcsonkított, de élni akaró országot.

A kevés hívatottak közül való a csöndben dolgozó művész-tudós: **Toroczkai-Wigand Ede.**

Mig kis csörtetők tele szájjal harsogják a nemzeti irányt, — ő csöndes munkájában, művészetén keresztül tanít az igazságra: „*Kialakult nemzeti irányról csak akkor beszélhetünk majd, ha saját rögiünk-ből és korunkból nőtt hatóerők nyomai forrtak bele.*”

Mig ankét-ankétre, rendelet-rendelethez jön lakásnyomorúság mián, — ő egy talpalattnyi helyre az anyagok és munka leggazdaságosabb kihasználásával házakat tervez és megadja még a mai nehéz viszonyok között is a lehetőséget az építésre.

Mig a természetlenek krokodil-könnyeket sirnak az erkölcsök romlása felett, — ő hajlékaiban szentélyt épít a csendes alkotó munkának, s ezek a napfényes házak a maguk komoly derűjével egy új, egészségesebb nemzedéket képesek nevelni.

Mig mozgékony exportörök jól-rosszul összeállított propaganda kiállításokkal próbálnak hirtet szerezni külföldön a nemzetietlensége miatt hitelét vesztett magyar művészetnek, — ő a szellemi rokonság révén az észak — világértékben is — legnagyobb művészegyenlőségét fűzte szoros barátsággal magához, — hazánkhoz.

Mig hivatalos és nemhivatalos tanítómesterek — tisztelet és hála a kivételeknek — „*elaljasodott és dekadenciát szolgáló, mindenféle izmusokat*” plántálnak az ifjú nemzedék lelkébe, — ő nehéz és fáradhatatlan kutatással régi korok magyarjainak csudálatos szép-

ségű munkáit kutatja fel és menti meg a feledéstől, s így ad nemes hagyományokat a magyar művészetnek, s alapot a továbbépítésre.

S végül *mig* a magyar iskolák jórészt idegen műveltségtől fertőzöttek, — ő turáni őrszemként hallatja intő szavát: „*Az importált ghetto-szellem kutyavásáranak befelelgett légyen, szomorúan fizetjük meg országunk romlásával.*”

Negyedszázados munkának eredményei ezek a sikerek, képességek, *elvek*. Egy életnek, amely a magyarok nagyjainak minden szomorú jellegzetességével kezd, teremt, épít, alkot — kellő megértést és méltányolást nem találva.

Nem egyedül indult. Kedves baráti kör volt az a fiatal építész és művész gárda, amely már akkor mesterének vallotta Wigandot. Kós Károly, Zrumetzky Dezső, Kozma Lajos és az esztétikus Margitay Ernő tartoztak hozzá. Margitay, Zrumetzky elhulltak azóta, Kozmát fajtaisága és az üzleti érvényesülésvágy „nemzetközi” művésszé tette, Kós az erdélyi magyarság egyik szellemi vezére ma. Egyedül a Mester maradt meg nekünk.

Festőnek készült. De nem elégíthette ki őt — aki par excellence térképző és alakító tehetség — a terdiszítés művészetének szűkebb feladatköre. Az iparművészetben át eljutott végre igazi elemébe, a minden művészetek anyjához, az építőművészethez.

Nem volt-könnyű útja. Hatalmas munkával kidolgozott nagy értékeit — magyar sors — idegeneknek kellett először méltatniok (Innen-Decoration, 1900, Studio, 1901), hogy nagykésőre itthon is észrevegyék. Apró-cseprő sikerek után végre 1907-ben a Művészetben megjelenő „Az én falum” c. önálló melléklete — egy magyar falu gyönyörű elképzelése, csudálatosan magyar házakkal — egyszerre hiveivé tette azokat, kik a szépet magyarul szeretik. De a nagy megbízások, melyeknél továbbfejleszthetné művészetét, jó összeköttetésű kontárokknak jutnak, — s ő visszavonul Erdélybe, Székelyföldre.

S Erdély művészi lehetőségeiben is dúsgazdag földjének értője lett Wigand. Itt, hol keleti kulturakörök olvadnak össze nyugati kulturakörökkel s ebből egy pazar pompájú, színes árnyalatokban gazdag művészi kultúra támad, itt, hol védbástyát és továbbfejlődést talál a magyar műveltség minden hajtása még a törökudulás idején is, — itt érlelődött teljessé Toroczkai-Wigand művészi egyénisége.

Eredményeit hat könyvben — a magyar könyv-kultúra legszebb igazgyöngyei ezek a könyvek — tette közzé. Az első kis füzetben (*Négyféle Művek*, Marosvásárhely) megveti az építészet népies elemekből való újjászületésének alapjait. A „*Hajdonában régös-régön*” „csabamagyarok lábnyomát keresi”. Attila sátorpalotáját álmodja vissza végtelenül finom rajzokban a „*Cserényös házak*” (Táltos, 1916.) „székelyek lépteit kíséri bölcsőtől sirhompig”, ódon zengésű nyelvében, évszázados épületeiben állítva emléket nekik. Az „*Öreg csillagok*” (Táltos, 1916.) „pusztázó magyarok messziúságos mennyegők csillag-virág csukrákat köti egybe, hogy szépséges, régi nevéket közelebb hozza az kései utódoknak”. S a „*Régi kert s művesei*” (Táltos, 1917.) „virágok bokkrétája közepette a régi magyar kertek historiáját, művelési módját hordja össze, hogy így munkálja a jövőt.” S végül a „*Himes Udvar*” (Táltos, 1916.) Wigand saját tervei, példája annak, hogy lesz a múlt eleven lelkéből új, termékeny jelene és hogy talál a művész a hagyományok világánál a jövő sötétjében rejlő új, igaz utakra.

Azóta elmúlt öt esztendő. Romlásunk őt, ki annyi hittel harcol a szebb magyar jövőért, el nem csüg-